

ЕПИСКОП НЕСТОР (София)

РУСКИ ЛЕТОПИСНИ ИЗВЕСТИЯ ЗА КИЕВСКО-ЛИТОВСКИЯ
МИТРОПОЛИТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК (1414—1419).
ТЕКСТОВЕ И КОМЕНТАРИ

В руските летописи не е забравен и българинът Григорий Цамблак. За него става дума в летописните статии 6923 (1415), 6924 (1416), 6926 (1418) и 6927 (1419). Бързам да кажа, че последната от тях е „КАМЕНЬ ПРЕТКНОВЕННА“ за някои учени и че тълкуването по нейното съдържание придоби остър дискуссионен характер. Тук се спирам последователно върху тия статии с кратко предисловие към тях и с предаване само на она част от интересувания ни текст, правейки му съответен коментар.

Православните литовци не искали в църковно отношение да бъдат подчинени на Московската митрополия. Великият литовски княз Витовт (1392—1430) желал същите да имат свой духовен началник в духа на средновековното правило: „Imregium sine patriarcha non staret.“ Литовци започнали да негодуват от московския митрополит Фотий (1408—1431), грък по народност, загдето не идвал да служи при тях. Витовт настоятелно поискал от Вселенската цариградска патриаршия да учреди отделна Киево-литовска митрополия, както било по-рано. Получил отказ. Стигнало се до църковен конфликт между Литва, Москва и Цариград. Неудовлетвореният Витовт свикал в старинния град Новогрудек архиерейски събор от 9 души йерарси в княжеството му и ги заставил да ръкоположат за киево-литовски митрополит неговия избраник Григорий Цамблак, който тогава се намирал във Вилно. Архиереите отначало се противели, но после отстъпили пред княжевските заплахи. Тогава, както гласят летописната статия 6923 (1415) на Московския летописен свод от края на XV в.¹, Новгородската I², Львовската I³, Никоноровската⁴, Холмогорската⁵ и други летописи, и летописна статия 6924 (1416) на Белоруско-литовските

¹ ПСРЛ, т. XXV, Московский летописный свод конца XV века. М.—Л., 1949, с. 242.

² ПСРЛ, т. III, Новгородскія летописи. СПб., 1841, с. 106.

³ ПСРЛ, т. XX, Львовская летопись. Ч. I. СПб., 1910, с. 230.

⁴ ПСРЛ, т. XXVII, Никаноровская летопись. М.—Л., 1962, с. 98.

⁵ ПСРЛ, т. XXIII, Холмогорская летопись. Л., 1977, с. 96.

летописи⁶, „Избраша Григория Цамблака, родом болгарина. . . месеца ноебра в 15 день“. . . „И теми епископы (Витовт) постави Киеву митрополита Григория болгарина Цамблака месеца ноебря 15 день.“ Така че според едни летописци епископската хиротония на Цамблак станала на 15 ноември 1415 г., а според други на 15 ноември 1416 г. В науката е възприета първата година. Витовт заповядал на епископите да съставят акт за избора и да го подпишат. В същност това е една дълга известително-оправдателна грамота на литовските епископи. Неин автор несъмнено е Цамблак. В грамотата между другото се казва: „Н . . . болгаринам по крещенноу братна . . . и сродницы — такоже сотвориша по правном — своим епископы поставаше себе рѣкоскетителя.“⁷ Тук Цамблак навярно е имал пред вид създаването на независимата Търновска архиепископия, когато двамата братя боляри Асен и Петър в 1186 г. заставили видинския епископ заедно с други двама епископи да ръкоположат един свещеник вдовец, на име Василий, за търновски архиепископ. Уместно отбелязва П. Русев, че „Цамблак възприема и отразява живота в Литва и Русия през призмата на своята българска политическа дипломатическа теза“⁸.

Митрополит Григорий си останал привърженик на православието. Ако съдим по Никоновската и Новгородско-Софийската летопис, той увещавал Витовт да се откаже от своето римофилство: „Что ради ты, княже, в латцком законе, а не в греческом?“ — лет. статья 6926 (1418)⁹. Витовт му отговорил, че ако той — Цамблак, надвие папата и неговите мъдреци в учението за вярата, тогава може да остави лятцката (полската) вяра, т. е. латинското вероизповедание. Някои летописци, както гласи същата статья, съобщават следното: „Князь посла его с паны своими к папе.“¹⁰ Григорий обаче не е ходил в Рим, а в Констанц, Южна Германия. Под влияние на католическа Полша Витовт смятал, че е необходимо да откъсне от Москва своето многочислено православно население в западноруските области и да го съедини с Римската църква. Григорий, който получил архиерейски сан благодарение на Витовт, приел настоятелното му предложение да води преговори за уния. С делегация от 300 души — литовски панове, духовници от Литва, Белорусия и Киевска Русия, пратеници от Молдова и Влашко — той взел участие в последните заседания на църковния събор в Констанц (1414—1418). На 25 февруари 1418 г. папа Мартин приел Цамблак на тържествена аудиенция заедно с пратениците на византийския император Мануил II (1391—1425). От трибуната на събора между другото Цамблак апелирал за обединяване на Източната със Западната църква, за да организира на Балканския полуостров един

⁶ ПСРЛ, т. XXXV, Летописи Белорусско-Литовские. М., 1980, с. 33, 55, 73, 106.

⁷ ПСРЛ, т. XI, Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. СПб., 1897, с. 229.

⁸ П. Русев. Григорий Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател. — Трудове на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий“, Велико Търново, т. IV, 1966—1967. С., 1968, с. 462.

⁹ ПСРЛ, т. XI, с. 233; Им. Академия наук, Российская летопись по списку Софийскому Великаго Новграда. Ч. I. СПб., 1795, с. 365.

¹⁰ Пак там; ПСРЛ, т. VIII, Продолжение летописи по Воскресенскому списку, СПб., 1859, с. 89; ПСРЛ, т. XXVIII, Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись). М.—Л., 1963, с. 260.

силен отпор на турските завоеватели.¹¹ Той заявил още, че е дошъл по нареждане на своя княз Витовт, но не желае канонически да се подчинява на Рим, и отклонил официалния диспут на тая тема.¹² Цамблак си тръгнал, без да сключи уния. Загадъчно е това Цамблаково връщане. Вместо да отиде във Вилно, където го очаквал Витовт, Цамблак тръгнал за Краков и стоял в тоя град до първите дни на месец май. Изтекли месеци, а никой с положителност не знаел къде се губел той. Пуснал се слух, че е умрял, но кога и къде неизвестно. Румънските църковни историци Скарлат Порческу, Мирча Пакурарю и др. пишат, че на събора в Констанц Цамблак представлявал и Молдовската църква, и дават да се разбере, че не така случайно излизането му от тоя град съвпадало с тръгването на делегатите от 10-те молдавски градове Сучава, Роман, Яш, Хърлад и др.¹³ Дали с тях той не е заминал за Молдова и по тоя начин тайно, доброволно и завинаги слязъл от бурната сцена на тогавашна Литва? Изглежда, че Цамблак в себе си отдавна е решил да стори това поради големия шум около неканоничността по получаването на архиерейския му сан: литовските епископи го ненавиждали и презирали, загдето Витовт ги заставил да го изберат и ръкоположат; Фотий от Москва непрекъснато го клеветил с писма и послания до Цариград, Киев, Вилно; Цариградската патриаршия повторно го низвергнала от сан, отлъчила го от църквата и го предала на проклятие; малко преди Констанцкия събор Витовт получил писмо от патриарх Йосиф II (1416—1430), с което се искало незабавно да изгони от пределите на страната си метежника Григорий Цамблак, за да се въдвори мирът в църквата. . . При това литовският княз се почувствувал подигран, загдето Цамблак не сключил унията с Рим и не дошъл във Вилно. Никоновският летописец се опитал да върне Цамблак от Констанц в Литва чак през септември на следващата 1419 г., като оправдал дългото му отсъствие от Вилно уж със забавяне в Рим и Константинопол: „В лето 6927. Сентября. Митрополит Григорий прииде в Литву, бивши в Риме и Константинограде.“¹⁴

Летописната статия 6927 на някои късни руски летописи говори, че Цамблак умрял в Киев през зимата на 1419 г. Нека видим обаче какво говорят по тоя въпрос местните — западноруските летописи, тъй като е логично те най-напред и най-достоверно да са отразили известието за кончината му. В „Хроника Литовская и Жмойтская“ не става дума за Григорий през 1419 г.¹⁵ В цикъла „Летописи Белорусско-литовские“, респективно в Никифоровската, Супрасълската, Слуцката, Академическата, Волинската, възникнали в средата на XV в., също не се говори за Цамблаковата смърт в Киев.¹⁶ Такова нещо няма и в писмените паметници на Киев: в „Краткая Киевская летопись“, съдържаща събития до 1516 г.,

¹¹ П. Русев, А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966, с. 7; К. Мечев. Григорий Цамблак. С., 1969, с. 20.

¹² Ф. А. Брокгауз и А. И. Ефрон. Энциклопедический словарь. Т. IX-A. СПб., 1893, с. 716; А. И. Якимирский. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904, с. 182, 183.

¹³ S. Pogrescu. Activități culturale la mănăstirea Neamț în secolul XV-lea. — Mitropolia Moldovei și Sucevei. Jasi, 1962, No 5—6, p. 486; M. Păcureanu. Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Sibiu, 1978, p. 90.

¹⁴ ПСРЛ, т. XI, с. 234.

¹⁵ ПСРЛ, т. XXXII, Хроника Литовская и Жмойтская. М., 1975, с. 79.

¹⁶ ПСРЛ, т. XXXV, с. 33, 56, 78, 106, 121.

и в Киевская синописис — събрание от разни руски летописи, въпреки че в последния се говори за Цамблак¹⁷. Значи в Литовското княжество, включващо по онова време и Киев, в никакви писмени извори не е отбелязано такава важно събитие през 1419 г. — смъртта на един първосветител, който имал подчинени епископи в епархийските центрове Чернигов, Полоцк, Луцк, Владимир Волински, Галич, Смоленск, Холмск, Червен и Туров. Затова будят недоумение следните думи на румънския учен Емил Турдеану: „Много съвременни извори говорят за смъртта на Цамблак като митрополит на Киев. Руските летописи поставят това събитие през зимата на 1419 г.“¹⁸ Нека се има пред вид, че по време и след Констанция събор архиерейската катедра на Цамблак вече била преместена във Вилно. Следователно ако той е умрял по това време, трябваше да се говори и пише за смъртта му във Вилно, а не в Киев.

Слухът за „смъртта“ на изчезналия Цамблак, лишен от достоверна историческа информация, може би разпространяван от върлия Цамблаков враг митрополит Фотий, попаднал в далечна Москва, която в първата половина на XV в. станала център на руското летописание. Последното придобило общоруски характер и, както ни уверява съветският филолог Яков Лурье, е залегнало в основата на Новгородския летописен свод и в други руски летописания.¹⁹ В 1560—1563 г. в Москва била съставена „Книга степенная царского родословия“. В нея веднага след едно Фотиево „Послание до князе, боляри и православния народ в Киев“, насочено срещу Цамблак, се намира следното недатирано известие за Цамблаковото изчезване, на което се базира Турдеану: „Цамблак же много писания сотворив, бе бо от юности изучен всякой книжной премудрости, а отнеле же воскочи на Киевскую митрополию, всего три лета пребысть и жития сего отиде.“²⁰ Турдеану не обръща внимание на факта, че „Книга степенная“ била съставена чак след 140 години от Цамблаковото изчезване и че в нейните „сведения по история на Литва“ също са направени „изменения на отделни събития, използване на местната традиция (преданието)“ и др.²¹ Както видяхме, в Литва и Киев нищо не знаели и нищо не писали за смъртта на Цамблак, а в Москва се говорело „че след три години“ престояване на Киевската митрополия той „от тоя живот си отишъл“. Това обаче е неопределена мисъл, от която не може да се разбере кога и къде Цамблак свършил своя живот.

С малки изменения току-що цитираното летописно известие е отразено в статията 6927 на Никоновската летопис така: „Тое же зимы умре Григорий Цамблак на Киеве, родом болгарин, книжен зело, изучен убо бе мудрости всяцей из дества и много писания сотворив, остави.“²² Твърде е възможно тоя благоприятен отзив за талантливия български писател да е оставил московският митрополит Макарий (1542—1563), който е познавал творчеството на Григорий Цамблак и в Успенския списък на своите

¹⁷ Краткая Киевская летопись от начала земли Русской. М., 1836, с. 137; Синописис. Киев, 1861, с. 90.

¹⁸ E. Turdeanu. Gregorie Camblac: Faux Arguments d'une Biographie. — Revue des Etudes slaves, XXII, Paris, 1946, p. 63.

¹⁹ Я. С. Лурье. Общерусские летописи XIV—XV вв. Л., 1976, с. 67—121.

²⁰ ПСРЛ, т. XXI, Книга степенная царского родословия. Ч. II. СПб., 1913, с. 480.

²¹ Я. С. Лурье. Литература XVI века. — В: История русской литературы X—XVII веков. М., 1980, с. 308.

²² ПСРЛ, т. XI, с. 235.

Велики четиминеи е поместил „Книга Григорий Самблак“. Това изглежда е било така, защото в литературния кръжок на Макарий се съставила „Книга степенная“ и същевременно се прередактирали материалите за пространния Никоновски летописен свод.²³ При тая редакторска работа може би въз основа на устната традиция се е получило следното разногласие: на едно място да се пише за Цамблак „и жития сего отиде“, без да се посочва годината на смъртта му, а на друго място — „Тое же зимы умре. . .“, като смъртта му е отнесена към 1419 г.

В по-късни летописи — Воскресенската (по Синодалния списък от края на XVI в.),²⁴ Пискаревската²⁵ и др., повлияни от Московския летописен свод и особено от Никоновската летопис, разглежданото летописно известие се среща съкратено: „Тое же зимы умре Григорий Цамблак на Киеве. . .“, като другите хубави отзиви за него са изпуснати. А по думите на Борис Михайлович Клос „Никоновская летопись оказала большое влияние на последующее летописание. . . Она представляет хитросплетения многочисленных и зачастую неизвестных источников, скрытых под пластом редакторской переработки.“²⁶

Трябва да се обърне внимание и на следния факт: за други митрополити в руските летописи се съобщават денят, месецът, някъде даже часът на смъртта им, колко години са свидетелствували, кои архиереи са взели участие в тяхното погребение и къде са погребани, а за Цамблак даже една малка такава подробност те не съобщават. Изненадва и известието на Супрасълската и Слуцката летописни статии 6928 (1420), че след Константишкия събор Витовт се сблизил с московския митрополит Фотий, който дошъл да му гостува във Вилно, посетил Киев, Слуцк, Галич и други градове на Литовското княжество²⁷. След несполучливия опит за уния с Рим и твърдостта на православните литовци и руси Витовт, който не бил открит враг на православието, се убедил, че е по-изгодно да се жертвува Цамблак, отколкото да изгуби властта си над Киев, от една страна, а, от друга — да бъде занаяред в добри отношения с московския митрополит и с великия московски княз Василий I Дмитриевич (1389—1425), на когото дал за съпруга дъщеря си княгиня София.

Липсата на положителни и съвременни данни в местните руски летописи за смъртта на Цамблак през 1419 г. във Вилно накарала някои руски, румънски и български учени да пишат за неговото бягство от Литовското княжество — А. И. Яцимирски²⁸, епископ Мелхиседек Романски²⁹, Полихроний Сирку³⁰, Константин Томеску³¹, Васил Киселков³², Георги

²³ Я. С. Лурье. Литература XVI века, с. 307.

²⁴ ПСРЛ, т. VIII, с. 90.

²⁵ ПСРЛ, т. XXXIV, Постниковский, Пискаревский. . . летописцы. М., 1978, с. 162.

²⁶ Б. М. Клос. Никоновский свод и русские летописи XVI—XVII веков. М., 1980, с. 3.

²⁷ ПСРЛ, т. XXXV, с. 56, 78.

²⁸ А. И. Яцимирский. Цит. съч., с. 220.

²⁹ E p i s c o p M e l c h i s e d e c . Mitropolitul Grigorie Tamblac, viata și operele sale. — Revista pentru istorie, arheologie și filologie, an. II (1884), t. I, 1—64; t. II, 163—174.

³⁰ П. А. Сырку. Новый взгляд на жизнь и деятельность Григория Цамблака. — ЖМНП, ССXXXVI, отд. III, 1884, кн. XI, с. 106—153.

³¹ С. Т о м е с с у . Seurta povestire istorica despre sfânta manastirea Neamțu. M-rea Neamțu, 1942, p. 18.

³² В. С. Киселков. Митрополит Григорий Цамблак. С., 1943, с. 26, 28.

Константинов³³ и др. Говорейки за Цамблак, бележитият руски църковен историк митрополит Макарий Булгаков спира вниманието ни върху паметна бележка на Слуцкия архимандрит Михаил Казачински от XVIII в., съставена въз основа на древно белоруско-литовско предание: „Жив още будучи, по зависти, которую подвигал на него московский митрополит Фотий, от престола архиерейского избеже.“³⁴ Значи Цамблак е избягал от своя архиерейски престол, а народната памет съхранила спомена за неговото бягство. Това най-добре знаели и предавали монасите от близкия до Новогрудек Слуцко-Троицки манастир, където през 1415 г. живял Григорий Цамблак. При това нека да се има пред вид, че именно в Слуцк и Слуцка област се запазили най-много предания и най-добри данни за историята на великото Литовско княжество, както това доказва съветският учен Н. Н. Улащик³⁵.

Според изследванията на А. И. Яцимирски Григорий Цамблак не е умрял през 1419 г. в Киев, а дошъл в молдовския манастир Нямец, където приел великата монашеска схима под името Гавриил.³⁶ Румънската славистка Екатерина Пискупеску, която години наред изследвала славянски ръкописи в Румъния, също идва до заключението, че „известният в Нямец калиграф и миниатюрист Гавриил е едно и също лице с Григорий Цамблак“.³⁷ Трудно може човек да си представи, че в зародиша на славяно-румънската писменост в първите години на XV в. изведнъж се явява в Нямец такъв свършен дяк, граматик от молдавски произход под името Гавриил Цамблак, който едва ли не по-добре познавал и работил с българските и славянските ръкописи от тамошния специалист по тях българина Григорий Цамблак! За сведение Нямец, в подножието на Карпатите, е основан в края на XIV в. от тримата български монаси-бежанци — Софроний, Пимен и Силуан — Евтимиеви ученици, Григориеви съученици.³⁸ Освен това, както пишат съвременните историци на румънската литература Картожан, Ал. Пиру, И. Лаудат и др., Цамблак от 1401 до средата на септември 1406 г. е бил последователно проповедник, учител в Сучава и игумен в Нямец.³⁹ Затова навярно се устремил към тоя манастир.

Носителят на Ломоносовата премия Яцимирски, който посвети целия си съзнателен живот в честно служене на науката и подари на библиотеката на Академията на науките в Ленинград своята ценна колекция от 168 славянски ръкописа, беше обвинен от Емил Турдеану в съчиняване на фалшиви ръкописи-аргументи за биографията на Цамблак.⁴⁰ Авторитетният глас на АН СССР обаче дава достоен отговор в защита на своя руски и съветски филолог-славист, археограф и историк така: „Яцимирский внес крупный вклад в разработку вопросов молдаво-румынской

³³ Г. Константинов. Стара българска литература. С., 1946, с. 173.

³⁴ Митрополит Макарий. История Русской церкви. Т. IV. М., с. 100, 101.

³⁵ ПСРЛ, т. XXXV, Предисловие, с. 3.

³⁶ А. И. Яцимирский. Цит. съч., с. 212.

³⁷ E. Pîscuţescu. Literatura slavă în Principatele Române în veacul al XV-lea. Bucureşti, 1939, p. 32.

³⁸ M. Pascariu. Op. cit., p. 84; S. Porceseu. Op. cit., p. 486.

³⁹ J. D. Laudat. Istoria literaturii vechi. I. Bucureşti, 1962, p. 28; N. Cartujan. Istoria literaturii române vechi. I. Bucureşti, 1940, p. 18; Al. Piru. Literatura româna veche. Bucureşti, 1960, p. 17, 18.

⁴⁰ E. Turdeanu. Op. cit., p. 46, 50, 55, 69, 79.

письменности. . . Публикации Яцимирского. . . всегда дают надежный и достоверный материал.⁴¹

Заслужава накрая да спомена и книгата на видния румънски църковен историк Константин Томеску „Scurta povestire istorica despre sfânta manastire Neamțu“. Засега това е най-доброто изследване за миналото на манастира Нямцу Пантократор. В глава втора на своя труд Томеску пише: „След 1439 г. игумен на манастира пак станал пребиваващият тук Григорий Цамблак, който преди година бил киевско-литовски митрополит.“⁴²

В Нямцу се посочва и гробното място на Цамблак — в притвора на централния манастирски храм „Възнесение господне“. А старецът архимандрит Кириак Димитру успял да запише и остави следния епитафий от разчупената надгробна Цамблакова плоча: „Търново го роди, Атон го откърми, Киев го прие за пастир, а тук той намери покой. . .“⁴³

Ето накратко какъв повод за коментари дават руските летописни известия за Григорий Цамблак.

⁴¹ Славяноведение в дореволюционной России. Биобиблиографический словарь. М., 1979, с. 388.

⁴² С. Томеску. *Op. cit.*, р. 18.

⁴³ А. И. Яцимирский. *Цит. съч.*, с. 27.